

Bevezetés

Jelen dolgozattal reményeim szerint hozzájárulhatok a magyarországi zsidó női kultúratörténet megírásához. Írásom főszereplője egy neves zsidó családból származó pedagógusnő. A kutatás forrásainak feldolgozásához egy nyelvészeti módszert használtam fel, az anyag kiválasztását és megfogalmazását a feminista vallás- és társadalomszemlélet határozta meg.

A dolgozat témája a 19. századvégi Budapestre és a korabeli budapesti zsidó közösségbe vezet vissza. A 18. század végén – 19. század elején, Pesten letelepedett zsidóság normái az integráció következtében megváltoztak. Míg az 1828-1833. évi jegyzőkönyvek és adóösszeírások jiddisül és németül készültek, a 19. század 80-as éveinek vége felé a neológ zsidók már olyan törvényt támogattak, amely szerint Magyarországon nem szolgálhatott egy magyarul nem tudó rabbi.¹

A fent említett közösségi iratokat kutatva több zsidó tanár nevével találkoztam, akik közül Heller Bernát (Bernard, *Normallehrer*), Rosenfeld József (Josef, *Normal-Schul-Direktor*) és Feuchtmann Simon talán a legismertebbek voltak.² Pesten meglepően sok zsidó tanár működött, akik többnyire szegények voltak és gyakorta együtt laktak diákjaival. Az utóbbiakból később ugyancsak tanárok lettek. A tanári szakma azonban egynemű volt, egyetlen női nevet sem találtam a 19. század eleji tanári karban.

Ezzel szemben az 1884 óta rendszeresen megjelenő *Magyar-Zsidó Szemle* cikkei a 19. század végén már a nők művelődésének útmutatóiról diskuráltak, sőt az első két évfolyam folyóirataiban három olyan cikkre bukkantam rá, amelyet női szerzők írtak. A női műveltség, illetve szerzőség a 19. században tipikusnak még nem volt nevezhető. És ami talán még ennél is bosszantóbb, hogy a nem tipikus példákról alig van adatunk.

Az említett három cikkből kettőt Goldzieher Ilona francia nyelvtanár írt, aki egy híres zsidó családból származott és életét egy nem kevésbé híres család sarjával kötötte össze. A Budapesti Fővárosi Levéltár így fogalmazta meg emlékét: „Bacher Vilmosné dr. özv. 1931, Goldzieher Ilona, Budapest V. Váci út 4. Halálozás dátuma: 1931.12.19. Végrendelet: nem (készült).”³

Goldzieher Ilona születési dátumát egyetlen életrajzíró sem jegyezte fel, sőt Ilona életéről egy külön életrajz nem is készült. Az asszony neve megjelent Goldziher Ignác, híres unokatestvére és nem kevésbé híres férje, Bacher Vilmos életrajzában, aki Goldziher Ignác iskolatársa és a Rabbiszeminárium egyik alapítója, elnöke, majd igazgatója volt. Goldzieher Ilona Bacher Vilmossal kötött házasságának dátumát pontosan ismerjük, mert 1886. június 27. szerepel Bacher életrajzában.⁴ Azt is tudjuk, hogy Goldzieher Ilona a budapesti állami leánygimnázium francia nyelvtanára volt. Sőt egyes források szerint költőnként⁵, esetleg

¹ Dr. Kovács Ferencz, A jövő magyar rabbija in: Blau Lajos, Mezey Ferenc (szerk.), *Magyar-Zsidó Szemle*, Budapest, 1893, 10. évf. p. 616. (Megjegyzés: egy-egy évfolyam oldalszámozása folyamatos)

² Hrotkó Larissza, *A Nélkülözhetetlenek*, Budapest, 2014. ISBN 978-615-5494-01-7. www.mek.oszk.hu/13500/13596.pdf

³ Budapest Főváros Levéltára bejegyzéséből: HU BFL-VII.180-1931-Kjo-248. Bacher Vilmosné dr. özv. (1931)

⁴ Vö. Dr. Kohlbach Bertalan, Bacher Vilmos in: Dr. Blau Lajos, Bacher Vilmos emlékezete, Budapest, 1914, 6-11

⁵ Deutsch Gábor, Bacher Vilmos halálának 100-ik évfordulóján. www.orzse.hu/hirdetes/bacheremlek/2013.htm

tankönyvíróként is ismerték.⁶ Ezt az információt azonban hitelesen megerősíteni nem állt módomban, de Goldzieher verseit sem találtam meg. Rábukkantam viszont két cikkére az 1884 és 1885 évi *Magyar-Zsidó Szemlében*. Nem csak a név, de a cikkek tartalma is felkeltette az érdeklődésemet, mert Goldzieher Ilona egyike volt az első budapesti tanárnőnek, akik a felsőbb leányiskolában oktathattak. Egy olyan emancipált zsidó nőt fedeztem fel benne, aki nagy világi műveltsége ellenére még sem szakadt el a zsidó vallási közösségtől.

Korunkban Goldzieher Ilona neve megtalálható a magyarországi oktatásról, és főleg a női oktatásról szóló dolgozatokban. Megemlíti őt Fábri Anna a magyarországi nőkérdés történetéből készült „Szemelvények” második kötetében.⁷ Goldzieher Ilonán kívül női szerzőként a kötetben szerepel még Harrer Paula Szarvas Gáborné budai tanítónő, Dienstl Emília nagybecskereki állami elemi iskola igazgató-tanítója, akit a Minisztertanács 16. ülése 1916-ban Arany Érdemkereszt-kitüntetésre javasolt⁸, és De Gerando Antónia pedagógus, író és műfordító. A kötetben idézett tanulmányok pedig az olyan híres magyar személyiségekről szóltak, mint Brunsvik Mária Terézia, Bischitz Dávidné Johanna, az Izraelita Nőegylet alapítója, Tisza Kálmánné, gróf Csáky Anna, György Aladárné Ember Karolina és Veres Pálné Beniczky Hermin, az Országos Nőképző Egyesület alapítója. Goldzieher Ilona a fiatal zsidó nők magyarországi továbbtanulási és hitoktatási lehetőségeiről írt.

Goldzieher és Goldziher

Goldzieher Ilona családi nevének helyes írása németes: „Goldzieher”. A „Goldziher” névváltozat keletkezését Büchler Sándor azzal magyarázta, hogy a család egyik ága az eredeti név héber írásformáját őrizte meg. Ehhez a családi ághoz tartozott Székesfehérvárra elvándorolt Goldziher Adolf. Goldziher Ignác orientológus, egyetemi tanár és pesti hitközségi titkár a székesfehérvári Goldziher Adolf fia volt. Goldzieher család az Ibériai félszigetről érkezett spanyol és portugál marronusokkal együtt telepedett le Hamburgban a 16. század végén. Goldzieher Mózes bőrkereskedő leszármazottja Vitus a 18. század elején már Köpcsényben található, ahol herceg Eszterházy Miklós birtoka volt. Vitus leszármazottja Izsák (1820-1892) és gyermekei – Goldzieher Vilmos híres magyarországi szemész és Goldzieher Ilona egyik első magyarországi gimnáziumi tanárnő – az akkori Mosonmegyéhez tartozó Köpcsényben születtek. Vilmosról ezt biztosan tudjuk, de a tíz évvel később világra jött húgáról csak feltételezhetjük. Ilona 1859. november 21-én született.

Köpcsény (Kittsee) egy ma is létező község Burgenlandban, amely mindenféle történelmi események útjában feküdt. 1526-ban I. Ferdinánd innen indult el a fehérvári koronázásra. Ha nem is a koronázásra, de Fehérvárra költözött el Köpcsényből a családi név héber formájához ragaszkodó Goldziher Adolf.

Goldzieher Ilonáról az 1886. évi esketési jegyzék bejegyzéséből sikerült megtudnom, hogy édesanyját Strasser Júliának hívták. Goldzieher Izsák, Ilona édesapja a lánya esküvője idején „magánzó” volt. Vilmos fia külföldön tanult, Ilona is Párizsban élt és tanult. 1885-1886-ban

⁶ „Neje B-né Goldziher Ilona kiváló pedagógus a budapesti állami leánygimnáziumi francia tanára, tankönyvíró.” mek.oszk.hu/04000/04093/pdf/b.pdf, p.74.

⁷ Goldzieher Ilona, Az állami felsőbb leányiskolák in: Fábri Anna (szerk.), A nő és hivatása II. Szemelvények a magyarországi nőkérdés történetéből 1866-1895, Kortárs Kiadó, 2006, ISBN: 963 9593 40 0, pp. 108-110.

⁸ www.minisztertanacsi-jegyzokonyvek-1867-1944/adatlap/60045

biztosan Párizsban élt, ahol a házasság szokásos kihirdetése is történt. A *Magyar-Zsidó Szemlébe* írt második cikkét Párizsból küldte, amiről az 1885. évi folyóirat szerzői jegyzéke tanúskodik. Goldzieher Ilona tanulmányairól csak feltételezéseim lehetnek. A pozsonyi gimnáziumba, ahol bátyja és unokatestvérei tanultak, biztosan nem járhatott. Tanulhatott azonban a bécsi felsőbb leányiskolában (Höhere Töchter- und Mädchenschule), majd ugyanott járhatott a Tanárképzőbe (Lehrerinseminar). Hiszen Vilmos bátyja is egy ideig Bécsben tanult.⁹

A házasságkötés napjaiban a család már Pesten, Kazinczy utca 2. szám alatt lakott. Goldzieher Izsák Bácher Simon „hitközségi hivatalnokkal” – így jegyezte be Bácher Vilmos apjának foglalkozását az anyakönyvvezető – együtt az esküvői tanú volt. A vőlegényről az anyakönyvi bejegyzés fontosnak tartotta közölni, hogy „néhai Winter Emília” férje volt. Feltűnő, hogy a lexikonok az első feleségét nem is említik, holott Bacher Vilmosnak egy fia is született az első házasságból. Goldzieher Ilonának nem volt gyermeke, egyetlen örököse a hagyatéki jegyzőkönyv szerint Bacher Ernő mostohafia volt. A hagyatéki jegyzőkönyv egy oldalra fért ki: a belga kötvények hozamából még a temetési költségeket sem lehetett fedezni.

A magyarországi női művelődés helyzete a 19. század végén

Karády Viktor az 1940-es évekig tolja ki azt a korszakot, amikor Európában mindenütt – így Magyarországon is – a nők kisebb mértékben részesültek képzésben, mint a férfiak.¹⁰ A korszak elején a „felsőbb leányiskola” jelentette a lányok középszintű továbbtanulását, amelyért elsősorban Veres Pálné Beniczky Hermin és az általa létrehozott Országos Nőképző Egyesület érveltek.¹¹ Ezzel szemben a kormány és a törvényhozás csak keveset foglalkozott a nők felsőbb oktatásának kérdésével. Az 1868-as állami költségvetés mutatja, hogy a férfiak képzésére szánt összegének két százalékát költötték a női oktatásra, amit az angolkisasszonyok kaptak iskolájuk támogatására. (Fabó, 116)

1869 nyarán a Nőképző Egylet egy állami női „főtanoda” ügyében fordult a parlamenthez. A *Fővárosi Lapokban* nyilvánosságra hozott kérvényben az Egyesület az ország érdekeire hivatkozott. Indoklása szerint a társadalom legfontosabb eleme a család, ahol a feleség támogatja férjét, anyaként pedig a nő határozza meg a gyermek nevelését és fejlődését. Ezért egy műveltebb feleség és anya pozitív hatással lehet családjának boldogulására. (Fabó, 117) Ennek ellenére további hat évet kellett várni a megfelelő kormányzati döntésig, miközben a parlamenti vitákban a nők továbbképzésével kapcsolatban felmerült a nők társadalmi státuszának dilemmája: maradjon a nő a hagyományos szerepében, vagy lépjen ki a család szűk korlátaiból és kapjon jogot a diplomás állások betöltésére. Függetlenül attól, hogy az első alternatíva népszerűbb volt, a lányok 1883-tól magántanulóként már tehettek az érettségi vizsgát. (Fabó, 117)

⁹ Ennek az iskolatípusnak volt egy érdekes szokása, amely elvileg 1957-ig volt érvényben. Az úgy nevezett cölibátus-záradék értelmében a tanárnők nem mehettek férjhez. De ha mégis, akkor elveszítették a szeminárium tanári címét. Lehet, hogy Goldzieher Ilona nem is szerzett záróokmányt, vagy nem a német nyelvterületen végezte el a tanintézményt.

¹⁰ Karády Viktor, *Nők a modern felsőbb iskolázás korai fázisában* in: Toronyi Zsuzsanna (szerk.), *A zsidó nő*, Budapest 2002, ISBN: 963 202 517 2, 29-50, itt: 29.

¹¹ Fabó Edit, *A magyar dualizmus kori karikatúrák és paródiák. A nőekkel kapcsolatos társadalmi sztereotípiák változása az élclapok tükrében* (doktori disszertáció), Budapest, ELTE BTK, 2007. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/fabo/diss.pdf>

Lapozzunk tovább a *Magyar-Zsidó Szemlében*! Palóczy Lipót 1884-ben vizsgálta a zsidó lakosság műveltségi állapotát, amihez az 1880. évi népszámlálás adatait használta fel.¹²A statisztikákból kiderült, hogy az ország (Erdéllyel együtt) egész lakosságának 4,54%-át kitevő „izraelita felekezet” műveltsége jobb a többi felekezet tagjainak írás-olvasási tudásánál. (Palóczy, 55) De ebből a statisztikából azt is tapasztalhatjuk, hogy a zsidó nők lemaradtak a férfiak alapműveltségi szintjétől, ami akkoriban megfelelt az európai viszonyoknak. Férfiak 81, 43% tudott írni és olvasni, miközben a nőknél ez a szám csak 61,68%-ot tett ki. (Palóczy, 55) Pedig a tudás hatalmat jelent, amint Palóczy Lipót is rögzített tanulmányának bevezető részében. (Palóczy, 50)

Ezért elsietettnek tűnik az a következtetés, hogy:

„Az a tény azonban, hogy a felsőbb leányiskolákban jelentősebb volt a zsidóság reprezentációja, mint a fiúgimnáziumokban, mutatja, hogy a hagyományos női szerepekről a magyarországi zsidóság egy része végső soron sokkal rugalmasabban gondolkozott, mint a középosztály más rétegei.” (Fabó, 118)

A zsidó lányok állami gimnázium iránti fokozottabb érdeklődése inkább azzal volt indokolható, hogy a zsidó nők a közösség hagyományos keretében nem, vagy csak nagyon kis mértékben tudták érvényesíteni az emancipálódás vágyát.¹³ Ezért inkább a világi pályákhoz fordultak, mielőtt ez a lehetőség adódott. Arról, hogy a zsidó lakosság női rétegének mekkora hányada vágyódott az emancipálódásra, nincs tudomásunk. Vagyis be kell látni, hogy ennek alapján nem lehet tudományosan következtetni a zsidó nők általános diszkriminációjára.

Figyelemre méltó statisztikákat közölt Konrád Miklós „A pesti zsidó nő, mint allegória” című tanulmányában. Míg 1895-96-ban a budapesti egyetemek férfihallgatói közül 29,5% volt zsidó, az 1896-os „kapunyitást” követő tíz évben a lányhallgatók 48,6%-a zsidó volt.¹⁴ Vagyis a női rétegben a felsőoktatás iránti érdeklődés csekélynek sem volt nevezhető, ami elegendő ok annak feltételezésére, hogy az eddigi továbbtanulási tilalom a nők emberjogait csorbította.

Összehasonlításként idézem az 1886. évi *Magyar-Zsidó Szemlé*t, amely a poroszországi felsőbb leányiskolákról közölt adatok segítségével betekintést engedett a korabeli európai nőoktatás helyzetébe.

¹² Palóczy Lipót, A műveltség állapota Magyarországon, különös tekintettel a zsidókra in: *Magyar-Zsidó Szemle*, Budapest, 1884. 1. évf. 50-56. itt: 50.

¹³ Vö. Kelemen Katalin, A liberális judaizmus álláspontja a nők szerepéről a zsidóságban in: Toronyi Zsuzsanna (szerk.), *A zsidó nő*, Budapest, 2002, ISBN: 963 202 517 2, 143-145, itt: 143.

¹⁴ A magyar egyetemek kapui 1896-tól nyíltak meg a nők előtt. Konrád Miklós, *A pesti zsidó nő, mint allegória* in: Toronyi Zsuzsanna (szerk.), *A zsidó nő*, Budapest, 2002, ISBN: 963 202 517 2, 11-29, itt: 16

Goldzieher Ilona, egy név a magyarországi zsidó művelődés történetéből

Az 1886. évi kimutatás szerint Poroszországban tanított, illetve tanult összesen:	
909 tanító	42. 726 növendék
ezen belül:	
3 zsidó tanító	5. 874 zsidó növendék
51 katolikus tanító	3. 362 katolikus növendék

A szövegből sajnos nem derült ki, miért olyan kevés zsidó tanítót foglalkoztattak az iskolák, amelyekben a zsidó növendékek többségben voltak. Talán Poroszországban is hiány volt a zsidó női tanítókból. Vagy az is lehet, hogy nem volt társadalmi igény a zsidó (női) tanítók képzésére.¹⁵

Goldzieher Ilona cikkeinek értelmezése *frame* – raszter segítségével.

Magyar-Zsidó Szemle 1884

Goldzieher cikkeinek értelmezése nagyjából az úgy nevezett *frame* módszerre támaszkodik. A *frame* (keret, ráma, váz) szóról elnevezett módszer lehetővé teszi, hogy egy szöveg értelmezésén keresztül közelebb férkőzzünk egy vallásznikai közösség társadalmi viszonyainak megértéséhez. A *frame* módszer lényegét egy rendszer képezi, amelynek segítségével a legkülönbözőbb adatokat maximálisan tömöríthetjük, egységesíthetjük és ez által értelmezhetően reprezentálhatjuk.¹⁶ Sztereotípiaként működő *frame* támogatja az elmét a sikeres megismerés folyamatában.

A nevelés (oktatás, művelődés) szcenáriumát például öt típus-keretből képzelhetjük el, amelynek segítségével értelmezhetjük a szöveg információját. Az öt *frame*-ből álló rendszer így néz ki:

1. az alanyi szókészlet, amely a **nevelő** személyét jelöli;
2. egy másik alanyi szókészlet, amely a **nevelt** személyét jelöli;
3. a folyamat ábrázolására szolgáló szókészlet, amely a **neveléshez** tartozó cselekvést és tevékenységet ábrázolja;
4. a folyamat kimenetelét (**eredményt**) ábrázoló szókészlet;
5. a **nevelés formáira** vonatkozó szavak készlete (pl. iskola, tanintézet stb.)

Ezt a rasztert alkalmaztam a *Magyar-Zsidó Szemle* első száma egyetlen női szerzője cikkének szemantikai elemzésére az alábbiak szerint:¹⁷

Az első *frame* alanya: a „mi” (a birtokos rag alapján);
a nevelt (a második *frame*) ebben az esetben:

- „leányaink”
- „művelt család gyermeke”
- „nem csak zsidó.”

¹⁵ Bacher Vilmos, Bánóczi József (szerk.), Vegyes In: Magyar-Zsidó Szemle, Budapest, 1887. 4. évfolyam, 258.

¹⁶ Vö. Goffman E. Frame analysis: An essay on the organisation of experience. – New York, Northeastern, 1974.

¹⁷ Goldzieher Ilona „Az állami felsőbb leányiskoláról” In: Magyar Zsidó Szemle, Budapest, 1884. 1. évf. 658-659.

A második *frame*-hez a cikk alapján a következő magyarázat fűzhető. A budapesti felsőbb leányiskolában túlnyomóan zsidó lányok tanultak, szám szerint 229 fő. De az országos adat – 771 főből 336 volt a zsidó tanuló – azt mutatta, hogy a zsidó családok még sem siettek beírni leánygyermeküket a modern állami felsőbb iskolába. A jelenség oka nem a családok vallásosságával függött össze, hanem talán azzal, hogy a zsidó tanuló nagyszámú jelenléte az akkori társadalmi viszonyok között rontotta az iskola hírnevét, a zsidók pedig a legnevesebb iskolába akarták járatni gyermeküket. (Goldzieher, 658)

A folyamatot ábrázoló igék: a továbbképzés és a tanítás. A „továbbképzés” lexéma mutatja, hogy az alapképzést a zsidó lányok a nép- és polgári iskolában már megkapták, de ez a cikk szerzőjének nem volt elegendő. Az ismeretszerzés fejlesztésére való törekvés az emancipációs törekvésről tanúskodik, ennek alapján Goldzieher Ilonát joggal sorolhatjuk a zsidó felvilágosítók közé. Ezt bizonyítja az oktatás eddigi eredményeivel kapcsolatos kritikája is, amelyet a következő (negyedik) típus-keret foglal össze.

Az oktatás várható eredményének bemutatására a szerző egy szokatlan formát választott. Goldzieher ugyanis úgy dicsérte az új oktatási formát, hogy közben kritizálta a nőoktatás eddigi (népiskolai és polgári iskolai oktatás) eredménytelenségét: (a polgári iskola) „nem nyújthatja... nem pótolhatja... (az ismereteket), „amit a társadalmunk a művelt nőtől megkívánt.”

Az alábbi idézet egyrészt hangsúlyozza az új oktatási forma célkitűzését, másrészt alátámasztja Goldzieher Ilona jellemzését, amely szerint Goldzieher Ilona zsidó felvilágosító volt, aki tevékenyen hozzájárult a zsidó nők emancipációjához:

„... neműk sajátossága és a társadalmi jelen viszonyok által feltételezett, de egyszersmind oly mértékű általános műveltséget szerezhessenek, amely egyfelől élethivatásukra szükséges, és másfelől megfelel azon általános műveltségnek, melyet a férfiak saját életcéljaik érdekében gimnáziumi és reáliskolai középiskolainkban nyerhetnek.” (Goldzieher, 659)

Az ötödik *frame*-hez sorolható lexémák az olyan oktatási formákat írják le, mint:

- a városi polgári leányiskola, az állami felsőbb leány-iskola, például a kolozsvári és a budapesti iskola.

A polgári iskolát Goldzieher azért kritizálta, mert nem adta meg a tanulóinak az idegen nyelvtudást. Az új típusú iskola a „szív és elme kiművelését” segítette elő. A korábbi nőoktatási formát – a magántanulást – Goldzieher határozottan elutasította. Emancipált nőként ahhoz ragaszkodott, hogy a nő társadalmi szereplővé váljon.

A nevelés-oktatási szcenárium megértése nem lesz teljes, ha legalább röviden nem utalunk a korabeli oktatásban résztvevő nemek közötti arányokra. A statisztikák mutatják, hogy 1883-ban a zsidó tanulókból még mindig több volt a fiú (557 fő), mint a lány (420 fő), holott a népesedési adatok szerint több lány született, mint a fiú.¹⁸

Neumann Ede frissen avatott rabbiként az 1884. évi *Magyar Zsidó Szemlében* javaslatot tett az új „Hitoktatási tervek”.¹⁹ A zsidó fiatalok felosztása a „fíiskolára” és a „leányiskolára” mutatja, hogy a társadalmi elvárások a hittanulás terén a nemek vélt sajátosságaihoz fűződtek. A hetedik osztályig a fiúknak egy-két órával több oktatási órájuk volt. A lányok egyáltalán nem foglalkoztak a „Biblia-fordítással” és csak néhány kiemelt imát

¹⁸ Bacher Vilmos, Bánóczi József (szerk.), Országvilág In: Magyar-Zsidó Szemle, Budapest, 1884. 1. évf. 147

¹⁹ Neumann Ede, Hittantervek In: Magyar-Zsidó Szemle, Budapest, 1884. 1. évf. 218-219.

fordítottak. Érteniük kellett például a *Smóné eszré* főima szövegét „a czióni imák elhagyásával”, az *Alejnu*, a szombati imák és a *Halél* szövegét. A héber nyelv tanulása a lányoknál a héber szövegek olvasására korlátozódott, míg a fiúk a nyelvtant is tanulták. Ezek az adatok mutatják, hogy a speciális műveltség továbbadását is a zsidó társadalom a férfiktól várta el.

A tantervek készítői a zsidók történetének tananyagát is csökkentették a leányiskolák számára a fiúiskolához képest. A fiúk átvették Maimonidészt és a középkori zsidó történetet, ami szükséges is volt a későbbi talmudi foglalkozáshoz. A lányok a zsidó történetből csak a „lényegesebb részeket” tanulták „a 2. templom pusztulásától napjainkig.”

A tantárgyi és tematikai lexikai keretek összehasonlításából látjuk, hogy a lányok ugyan megkapták a vallási nevelést, de eleve egy csökkentett program keretében. Látni fogjuk, hogy Goldzieher Ilonának a lányok hitoktatásáról is saját elképzelései voltak.

Goldzieher Ilona „A hitoktatás a leányiskolában.”²⁰

Magyar-Zsidó Szemle 1885

Mielőtt Goldzieher második cikkét elemezném, szót kell végre ejtenem a *Magyar-Zsidó Szemle* másik női szerzőjéről. Freyhan Lujza neve csak az 1885. évi folyóiratban bukkan elő²¹. Cikkének értelmezésére is az öt elemes *frame* rasztert használtam az alábbiak szerint:

1. **A nevelő** alany az „Anya”.
2. **A nevelt** alany: az ifjú lélek, a leány, a gyermek (7 éves korig), az iskolát elvégzett lány a házasság előtti időszakban.
3. **A nevelést** bemutató tevékenységet a következő lexémák ábrázolják: az anyja személyes jelenléte, a „mostani” szokások elutasítása, a munka, a Biblia kisebb részletekben való rendszeres olvasása, a gyakori ismétlés, a szertartások tanítása a múlt megismerésével, a házasságra való felkészítés, a gyermeknevelés oktatása.
4. A folyamat **kimenetele**: a zsidóságot komolyan vevő „szívben és lélekben” zsidó, az „öröklött vallás” szeretete.
5. A nevelés **formái**: az otthon, a zsidó család.

Freyhan cikke elemeihez rövidebb kiegészítést fűzök. A nevelő személye a cikk alapján például meg is nevezhető. A cikk elején Freyhan kifejezte Morgenstern Lina (Breslau-Boroszló-Wroclaw, 1830) iránti lelkesedését, feltételezve, hogy az anyai nevelés tette lehetővé Morgenstern sikeres pályafutását. Morgenstern Lina író, női jogvédő és szociális aktivista egy modern, emancipált zsidó nő volt, aki támogatta a gyerekek óvodai nevelését, holott Freyhan Lujza ezt a nevelési formát határozottan ellenezte:

„Korunk anyagiasságával szemben állítsa az anya a zsidó élet idealizmusát, s különösen a gyermek életének első hét esztendejében kizárólag ő legyen nevelőnője kicsinyeinek.” (Freyhan, 397)

²⁰ Goldzieher Ilona Hitoktatás a leányiskolában In: Magyar-Zsidó Szemle 1885, 2. évf., 63-65

²¹ Freyhan Luisa, Nőnevelés In: Magyar-Zsidó Szemle, Budapest, 1885, 2. évf. 396-398.

Feltételezem, hogy Freyhan nem ismerte Morgenstern összes művét, így az író nő társadalmi emancipáló tevékenységéről sem tudott. Freyhan a *maszkilim* (a zsidó felvilágosodás élharcosai) által szorgalmazott női emancipáció híve volt, amely megszabta a női művelődés határait. Ez a korlátozó emancipáló politika arra irányult, hogy a nők ne emelkedjenek a férfiak művelődési szintjére, ne kerüljenek ki a férfiak hatása alól és ne veszítsék el a férfiak vonzalmát biztosító nőiességet. Példának szolgáljon Mózes Mendelssohn, a zsidó felvilágosodás vezető alakjának (1729-1786) levele menyasszonyához, Fromet Gugenheimhoz (1737-1812), amelyben Mendelssohn megdorgálta a hölgyet a túlzott olvasásért:

Was wollen Sie damit ausnehmen? Gelehrt werden? Dafür behüte Sie Gott! Eine mäßige Lektüre kleidet dem Frauenzimmer, aber keine Gelehrsamkeit!²²

Goldzieher Ilona másként volt emancipált. Nem is volt vitás számára, hogy a nő a társadalmi élet teljes jogú résztvevője lehet. Az 1885. évi cikkének címe kissé megtévesztő, de nem hamis. Valójában nem általában a leányiskolai hitoktatásról, hanem az oktatás átfogó reformjáról írt, amelyet minden szavával sürgetett. A cikk megírására a szerzőt a hittanórák számának elrendelt növelése ösztönözte. Goldzieher abban reménykedett, hogy ez a rendelkezés javít az oktatás minőségén. Ám a valódi nehézséget a szakképzett hitoktató hiányában látta. A *frame* raszter ebben az esetben az alábbiakat foglalja össze:

1. A nevelő: a még hiányzó (leányiskolai) hittanító.
2. A nevelt: részben a hittanuló, részben a leendő hittanár. Mindkét esetben a nevelt személye nőnemű.
3. Az oktatási folyamat szóképzéséhez tartozik „az anyag módszeres felosztása és feldolgozása,” a tanító vallásossága és képessége, hogy az oktatás során a gyermek szintjére helyezkedjen (vagyis értse a gyermek nyelvét).
4. A folyamat kimenetele ebben az esetben az ideális (leányiskolai) hittanító.
5. A nevelés formája egyértelműen egy új tanítóképző.

Ez a rendszerezés lehetővé teszi annak megértését, hogy a cikk a szerző elképzeléseit – másként kifejezve a zsidó oktatás társadalmi koncepcióját – részletezi. Goldzieher azt is beismerte, hogy az újíto javaslata nem mindenkinél arat majd sikert. Főleg azért, mert a vidéki hitközségek a leendő tanítóképző végzőseinek még rendes díjazást sem tudnak biztosítani. Ezért a szóban forgó javaslat a hitoktatás átfogó reformját is jelentette. Goldzieher mégis reménykedett, hogy javaslata támogatást kap a „zsidóság” részéről, mivel egy nagyon fontos ügyről van szó, amelytől a zsidó felekezet jövője is függ. Lelkes, tevékeny

²² Louise und Dieter Hecht, Jüdische Frauen zwischen Haskala und Emanzipation In: Salondamen und Dienstboten. Jüdisches Bürgertum um 1800 aus weiblicher Sicht. Sabine Hödl (edit.), Institut für jüdische Geschichte Österreichs, Wien, 2009, 28-38, itt: 33: „A nőket nem tekintették az alakuló kritikus nyilvánosság részének, a nem zsidó felvilágosodáshoz képest a nők még tárgyai sem voltak a férfiak oktatási és nevelési törekvéseinek. A nők kizárása ugyanis nem csak a nyelven keresztül történt, hanem ez egyszerűen nem egyezett meg a férfiak művelődési eszmével.” (H.L.)

„honleányokat” képzelt maga elé, akik a „magyar zsidóság támogatására és üdvére” lépnek ki az új tanítóképzőből.²³

Megjegyzem, hogy az 1895. évi miniszteri rendelet engedélyezte a nők egyetemi felvételét, de ezt a lehetőséget az egyetem bölcsész- és orvoskarára korlátozta. A jog- és államtudományok, valamint a teológiai és a szakképzésből a nők továbbra is ki voltak zárva. (Karády, 32)

Goldzieher cikke szellemileg közel állt a magyar társadalmat emancipáló korabeli női mozgalomhoz, amely a 19. század végére éppen a zsidó körökben erősödött meg.²⁴ Összehasonlításul érdemes elolvasni Tauber Nándor polgári iskolai tanár az 1888. évi *Magyar Zsidó Szemlében* megjelent cikkét, amely ugyancsak a leányok oktatásáról szólt.²⁵

Rövid hozzászólásában Tauber felvázolta javaslatát az éppen akkor megjelent miniszteri rendelet alapján kétórásra bővített hitoktatás tanmenetéről. Azt javasolta, hogy a lányok az első órában a szentírási szövegek alapján ismerkedjenek meg Izrael népének történetével, a másik órában foglalkozzanak a héber betűk tanulásával és az imák fordításával. Az oktatás tulajdonképpen célja a „gépies olvasás begyakorlása” volt. (Tauber, 318) A felsőbb leányiskola V. osztályában a lányok ismételjék el az eddig tanultakat és ismerkedjenek meg „a kitűnő férfiak, és kül. [különleges] nők életrajzaival”. A VI. osztályban a lányoknak át kellett venni a „zsidó asszony kül. [különleges] kötelességeit”. A leányiskola „női természetre” szűken szabott nevelésének főbb célját Tauber így foglalta össze:

„Ha a hitoktató, ott hol lehetséges, oda hat, hogy külön nyilv. [nyilvános] isteni tisztelet rendeztetik a lányok számára, vagy legalább azt éri el, hogy az anyák elviszik leányaikat a templomba, ha ők mennek, mint a keresztényeknél általában láthatni, azt hiszem, hogy az iskola eleget tett arra, hogy leányaink zsidók is legyenek.” (Tauber, 319)

Záró sorok

Mindenekelőtt foglaljuk össze, mit is sikerült megtudnunk Goldzieher Ilona, Budapest egyik legelső felsőbb leányiskolai tanárnőjéről, akiről e cikk megírása előtt csak annyit tudhattunk, hogy Bacher Vilmos felesége és Goldzieher Ignác unokatestvére volt.

Goldzieher Ilona született: Köpcvényben (Kittsee), 1859. november 21.

Szülők: Goldzieher Izsák, Strasser Júlia

Legfelsőbb iskolai végzettsége: feltehetőleg Tanár(nő)képző. Talán Bécsben.

Szakma: francia nyelvtanár

Munkahely: Budapesti Felsőbb Leányiskola (Budapesti Leánygimnázium)

²³ Vö. Weizmann N. A hitközségek és a felekezeti iskola in: *Magyar-Zsidó Szemle* 1885, 2. évf., pp. 51-52.

A szerző kritizálta a zsidó iskolák állapotát. Némely helyen például olyan diplomás tanítót kerestek, aki egyben metsző és szentírás-felolvasó funkcióját is betölthette. Ebből is látszik, miért volt több a férfi tanító, mint a női. Ezenkívül tapasztalhatjuk, milyen alacsony volt a tanítói szakma megbecsülése.

²⁴ Hrotkó Larissa, *Ungarische Frauen im Aufbruch zwischen Religion(en) und Politik. Ein Überblick über die Entwicklung der ungarischen Frauenbewegung* in: *Jahrbuch der Europäischen Gesellschaft für theologische Forschungen von Frauen*, Volume 17, Peeters-Leuven-Walpole, Belgium, 2009, ISBN 978-90-429-2290-7, pp. 153-164.

²⁵ Tauber Nándor, *Leányaink oktatása* in: Bacher Vilmos és Bánóczi József (szerk.) *Magyar-Zsidó Szemle*, Budapest 1887, 4. évf., 318-319.

Családi állapot: férjhezett

Házasságkötés helye és ideje: Budapest, 1886. június 27.

Házastárs: Dr. Bacher Vilmos

Gyerekek: gyermektelen

Halálának helye és ideje: Budapest, 1931. december 19.

Utolsó lakcíme: Budapest V., Váci út 4.

Publikációk: Magyar-Zsidó Szemle 1884, 1885.

Ezenkívül feltehetőleg francia nyelvkönyvek, költemények.

Goldzieher Ilona saját példájával igazolta a nők képességeit, rátermettségét és felelősségtudását, amelyekről a 19. század végén – 20. század elején a magyar társadalom még vitázott. Neve kapcsán áttekintettük a női művelődés és hitoktatás korabeli elképzeléseit, illetve modelljeit. Záró soraimban a dolgozat három központi témájára reflektálok még. Az első az úgy nevezett zsidó túlreprezentáltság témája, amelyet Fabó Edit is említett a disszertációjában. (Fabó, 118) A zsidó túlreprezentáltság kifejezését használja Komoróczy Géza az *Élet és Irodalom* 2014. évi december 19-i 51-52. számában, de Karády Viktor is erre a *frame*-re támaszkodik Fejtő Ferenc emlékére írt cikkében:

„Bár a bölcsészkarok népességében 1919 előtt – ugyan a többi nagyobb tudományágét el nem érő, de szintén nem jelentéktelen – zsidó túlreprezentáció figyelhető meg (főként Budapesten), ennek kedvezményezettjei legtöbbször a doktorátuson keresztül vagy akár a nélkül is elérhető humán értelmiségi szabadpályákon (mint az irodalom, a sajtó, a folyóirat-szerkesztés, a könyvkiadás) igyekeztek érvényesülni.”²⁶

A jelenség okát Karády külön nem vizsgálta. Fejtő (Fischel) családja történetén keresztül megnevezte azokat a környezeti feltételeket, amelyek befolyásolhatták Fejtő Ferenc – és más zsidó származású értelmiségiek – tanulmányainak alakulását. Ezek között megemlítette a magyarosodást (a magyarosodás alatt a magyar kulturális integráltságot értem), a társadalmi integrációt és „a többgenerációs művelt polgári háttér” hatását (Karády 2008, 945). A zsidó diákok tanulmányi haladását jellemezhetette „a sztereotípa önmegvalósító prófécijája”, amely a zsidó diákok különös tehetségéből indult (Karády 2008, 946).

Egy vallásetnikai csoport – mint amilyen például a zsidóság – társadalmi folyamatairól nem tehetünk általános kijelentéseket. Sőt a társadalmi jelenségek olyan magyarázata, amely figyelmen kívül hagyja a társadalmi nemek státusza és kultúrája közötti különbségeket, eleve hibás. Fejtő emlékére írt szociológiai vizsgálatában a főszereplők a férfiak, de Karády mégis a zsidóságot érti alatta, holott a korábban idézett munkájában („Nők a modern felsőbb iskolázás korai fázisában”) maga is rámutatott a nemek emancipációs lehetőségeinek egyenlőtlen felosztására.

Meglepő továbbá, hogy Karády ebben a munkában megdicsérte a zsidó elemi iskolát, miközben maga a hitközség sok kivetni valót talált az általa fenntartott iskolák állapotában. Igaz, Karády szerint a zsidó iskolában az volt a legjobb, hogy csak kevés diák járt egy-egy osztályba, és így a tanároknak nagyobb lehetőségük volt a személyes kapcsolatok kiépítésére. Ezért ez a dicséret tulajdonképpen megerősíti Alexander Bernát kritikáját, amely

²⁶ Karády Viktor, Fejtő Ferenc (1909-2008) emlékére, 944-950. itt: 947-948.
http://epa.oszk.hu/01000/01050/00055/pdf/00055_950.pdf

szerint a zsidók közömbösen viszonyulnak saját felekezeti oktatáshoz és csak egyénileg jeleskednek, de főleg az állami oktatás keretében.²⁷

A hitközségi oktatási rendszer kritikáján kívül Alexander Bernát cikke felhívja a felhasználók figyelmét a statisztikák óvatos kezelésére. Így például az 1884-85-ös tanévben a zsidó tankötelesek a lakosság 5, 1%-át tették ki a hivatalos adatok szerint, holott az izraelita felekezet tagjainak száma a lakosság 4, 54%-át képezte. Az iskolába ténylegesen járók száma pedig a zsidókra nézve kedvezőtlenül alakult ki: 1000 főből csak 756 „mózes hitű” járt iskolába, amely szám csak a görög-keletiekénél volt valamivel jobb (Alexander, 290). Persze, a zsidók művelődése az évek során mégis javult. Miközben 1869-ben csak 34.777 fő (azaz 42%) volt iskolázott, 1881-re ez a szám 73.573 főre (azaz 85%-ra) növekedett. 1884-ben egy kisebb esés mutatkozott (75%), ám ugyanakkor aránytalanul megnövekedett a tankötelesek száma (115, 620 fő), amiről fentebb már volt szó. (Alexander, 291)

A dolgozatom második központi témája a nők művelődésének története volt. Az 1901. évi statisztika szerint Magyarországon a századfordulón 659 férfi és 125 női zsidó magyar nyelvű tanító volt.²⁸ Már ez a szám is önmagáért beszél. A tanulmányomban bemutatott adatokon kívül még egy tantervi példával is szemléltetem a nőket diszkrimináló oktatási mintát. Az 1860-1872. évi tantervek mutatják, hogy a lányok egyáltalán nem tanulták a bibliai héber nyelvet és nem foglalkoztak az imák fordításával. Ezzel szemben az 1. és 2. osztályban 4-4, a 3. osztályban már 6 órát fordítottak a kézimunkára. A fiú osztályokban a kézimunka egyáltalán nem szerepelt a tantárgyak között, a bibliai héber nyelvvel pedig a fiúk 2-5 órát foglalkoztak. (Felkai, 44)

Mindezek után érthető, miért keltette fel érdeklődésemet Goldzieher Ilona friss, emancipáló írása. Goldzieher nevének említésével elérkeztem a harmadik központi témához, amelynek Goldzieher Ilona a főszereplője. Ez a téma a zsidó felvilágosodást és a női emancipációt veti össze. A kultúratörténészek szerint a zsidó felvilágosodás abban különbözött a nem zsidó felvilágosodástól, hogy:

„Frauen wurden nicht als Teil der sich formierenden kritischen Öffentlichkeit betrachtet und fungierten im Unterschied zur nicht jüdischen Aufklärung nicht einmal als Objekte männlicher Bildungs- und Erziehungsbestrebungen. Der Ausschluss von Frauen erfolgte nämlich nicht nur über die Sprache, sondern war dem maskulinischen Bildungsideal inhärent.“ (Hecht, 32-33)

Az a tény, hogy a zsidó férfiak az emancipációt – hasonlóan a közösségi vallásgyakorláshoz – saját természetes privilégiumnak tartották, befolyásolta a női nevelést a még oly felvilágosodott pesti zsidóság körében is.

A magyarországi zsidóság európai szerepét igazolja az a tény, hogy századfordulóra a Magyarország zsidósága, de főleg a pesti zsidó közösség olyan társadalmi jelentőséggel bírt, amelynek nem volt párja Európában. (Konrád, 12) A zsidók nagy szerepet játszottak a modern kultúra és életmód terjesztésében. És éppen a modernséget hangsúlyozta Kohlbach Bertalan, amikor Bacher Vilmos halálára írt cikkében Bacher feleségét méltatta:

²⁷ Alexander Bernát, A magyar közoktatás állapota 1884/85-ben In: Bacher Vilmos és Bánóczi József (szerk.) Magyar-Zsidó Szemle, Budapest, 1886, 3. évf. 288-296, itt: 288

²⁸ Felkai László, Zsidó iskolázás Magyarországon 1780-1990, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 1998, ISBN: 963-764-482-2, 54

Dr. Larissa Hrotkó, PhD

Goldzieher Ilona, egy név a magyarországi zsidó művelődés történetéből

1975-től kezdve meg kellett osztanunk felekezetünk ez álló csillagának fényét családjával és különösen 1886. június 27-ike óta hitvesével, született Goldziher Ilonával, a modern zsidó asszony csodás típusával [...]"

Majd folytatta:

„[...] e páratlan, ideális gondolkodású, nagy szívű és nagy lelkű nő megalapozott tudásával, józan és nyugodt intuíciójával igaz megértője és lelkesítő párja volt mesterünknek [...]"

Így írta le Goldzieher Ilonát egy kortársa. A zsidó nő hősi anyaként történő egyoldalú ábrázolása úgy látszik már a 20. század első felében a múlté volt. És még ha figyelembe is vesszük a társadalmi érintkezésekben megszokott zsidó udvariasságot, a szövegben akkor is bőven marad jelző Goldzieher Ilona modernségének kihangsúlyozására.

A Szerzőről

Hrotkó Larissa, PhD eredetileg nyelvész, a különböző nyelvek strukturális analízisével és a különféle dialektusokkal foglalkozott nyelvtudományi szempontból. Teológiai és kultúratörténeti diplomájának megszerzését követően a zsidó kultúra feminista kutatása mellett kötelezte el magát. 2013-ban szerzett zsidó vallástudományi doktori fokozatot az OR-ZSE Doktori Iskolájában. Elismert kutatója a magyarországi jiddis nyelvű írásos emlékeknek. 2000 óta tagja különféle vallási feminista egyesületeknek. (ESWTR és EAWTH)

About the Author

By her first profession **Larissa (Larissa) Hrotkó, PhD** is a linguist. She has dealt with the structural analysis of the languages and the dialect in the science of languages. After receiving her diploma in theology and cultural history, she has been engaged in feminist research of Jewish culture. In 2013 she obtained her PhD in Judaism at the Jewish Theological Seminary – University of Jewish Studies in Budapest. She is an acknowledged researcher of Jewish records written in Yiddish in Hungary.

Since 2000 she has been the member of the ESWTR (European Association of Women in Theological Research) and of the Ecumenical Association of Women Theologians of Hungary.

Útmutatás azok számára, akik a cikket idézni kívánják:

HROTKÓ, Larissa 2016 Goldzieher Ilona, egy név a magyarországi zsidó művelődés történetéből *Yerusha. Zsidóság és kulturális antropológia. Online folyóirat. 2014/2.*

Dr. Larissa Hrotkó, PhD

Goldzieher Ilona, egy név a magyarországi zsidó művelődés történetéből

ABSZTRAKT

Hrotkó Larissa írása Goldzieher Ilonáról szól, akinek neve valószínűleg azért merült feledésbe, mert nagyon híres férfiakkal volt körülvéve. Goldziher Ignác, Ilona unokatestvére és Bacher Vilmos, a férje – két nagy zsidó orientalista elhomályosította Goldzieher Ilona nevét. Pedig Goldzieher Ilona gender-gondolkodása megelőzte a korabeli zsidó értelmiségiek szemléletét. Két szakmai cikke alapján bemutatja a szerzőnő haladó gondolkodását és javaslatait a női hitoktatás javítására. Jelen esszében H.L. nemcsak kritizálta a 19. századi társadalom nőellenes folyamatait, de azt is megmutatta, milyen gyorsan és hatékonyan használják fel a nők az előttük megnyílt lehetőségeket, hogy elősegítsék saját és embertársainak művelődését.

ABSTRACT

Ilona Goldzieher. A Name from the History of Jewish Culture in Hungary

This paper is about Ilona Goldzieher whose name has been forgotten probably because she was surrounded by very famous men and because Ignác Goldzieher and Vilmos Bacher, two great Jewish orientalists, made Ilona Goldzieher's name fade. However, Ilona Goldzieher's way of gender-thinking preceded the viewpoints of contemporary Jewish intellectuals.

On the basis of two of her professional articles, L. H. introduced the author's progressive thinking as well as her suggestions on the improvement of the religious education of women.

In this present paper L.H. not only criticized the anti-women progresses of the 19th century society but she also emphasized how fast and efficiently women utilize the possibilities opening up ahead of them, to facilitate their own as well as their human companions' education.

Key words: emancipation, enlightenment, religious education, women's education, social gender

URL: <http://yerushaonline.com/content/?v=ji51pla07>